Το πνεύμα του δυτικού διαφωτισμού (Φώτης Δημητρακόπουλος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών)

Categories : ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Date : 14 Νοεμβρίου, 2014

Στην Ευρώπη ο διαφωτισμός παρουσιάσθηκε πολύ πιο πριν απ' ό,τι στην Ελλάδα: στην ελληνική σκέψη γενικότερα τοποθετείται από το 1770 ως το 1820. Στα ίδια χρόνια με τη φιλοκαλική αναγέννηση. Για τη σκέψη των διαφωτιστών, των δικών μας
και των Ευρωπαίων, ο κόσμος βρίσκεται σε πρόοδο —η έννοια της προόδου είναι δεσπόζουσα στην πορεία του πολιτισμού— τελείως γραμμική αντίληψη, που σημαίνει ότι όσο περνάει ο καιρός, τόσο ο κόσμος προοδεύει. Είναι γνωστό ότι ο διαφωτισμός συνδέθηκε με τον θαυμασμό της αρχαιότητας και κυρίως του Λόγου που αυτή είχε εισηγηθή. Όμως στην αρχαιότητα δεν έλειπε βεβαίως ο Μύθος και η θρησκεία, ούτε το εξωλογικό στοιχείο. Ο διαφωτισμός ταύτισε τον Μύθο με την πρόληψη, και τη θρησκεία με τη δεισιδαιμονία. Στην ακμή του μάλιστα ο διαφωτισμός υποστήριξε την αθεΐα. Η Πρόνοια του Θεού αντικαθίσταται από την πρόοδο του ανθρώπου.

Το σχήμα πορεύεται ως εξής: ο
διαφωτισμός είναι ο θρίαμβος του ορθού λόγου, ο ορθός λόγος είναι η επικράτηση
του νοουμένου ως συμφέροντος, το πρακτικώς συμφέρον είναι η οικονομική
επιβίωση, η οικονομική επιβίωση είναι η κυριαρχία του χρήματος, η κυριαρχία του
χρήματος είναι η επικράτεια του ζόφου, επικράτεια του ζόφου είναι ο θάνατος του
πνεύματος.

Για να κυριαρχήσουν στον τόπο μας τα διδάγματα του διαφωτισμού **έπρεπε να κατασυκοφαντηθή το Βυζάντιο**,
δηλαδή οι ελληνικοί μέσοι χρόνοι. Το έργο αυτό που ξεκίνησε ο Κοραής το συνέχισαν αδιάκοπα οι επίγονοί του. Την ανίχνευση των πρώτων σταδίων όλης της προσπάθειας κατασυκοφάντησης του Βυζαντίου την επιχείρησα στο βιβλίο μου «*Βυζάντιο και νεοελληνική διανόηση στα μέσα*
του δέκατου ένατου αιώνος» (Εκδόσεις Καστανιώτη, α' έκδ. 1996, β' έκδ. 1999).

Έχει σημασία να επισημάνουμε ότι από την πρώτη στιγμή, στην ακαδημαϊκή λογιοσύνη, στους καθηγητές του αθηναϊκού πανεπιστημίου, ο διαφωτισμός υπήρξε η κυρίαρχη ιδεολογία. Θα βρούμε στα χρόνια μέχρι το 1860 μόνο σπανιότατες εξαιρέσεις που να τολμούν να υπερασπιστούν το Βυζάντιο αντίθετα προς την αντίληψη του διαφωτισμού· η χαρακτηριστικότερη περίπτωση είναι, αργότερα βέβαια, ο Παπαρρηγόπουλος. Ακόμα και οι καθηγητές της Θεολογικής Σχολής στο Πανεπιστήμιο, που θα έπρεπε κάπως να είναι κοντύτερα στο Βυζάντιο, το περιφρονούν. Τούτο γιατί είναι διαφωτιστές, και έχουν σπουδάσει εις την Εσπερία.

Οι ιδέες του διαφωτισμού συνοψίζονται στα ακόλουθα βασικά άρθρα: πίστη στη δύναμη του ορθού λόγου, στην εξελιξιμότητα του ανθρώπου, στην πρόοδο και στη δυνατότητα της επίγειας ευτυχίας. Συνεχίζω από το βιβλίο του Κ. Θ. Δημαρά, Νεοελληνικός διαφωτισμός, σ. 6: «*ο Διαφωτισμός είναι αισιόδοξος· αποδίδει κατά συνέπεια, ιδιάζουσα σημασία στα θέματα της αγωγής· προάγει τις ζωντανές γλώσσες, και ιδιαίτερα τα εθνικά ιδιώματα, σε βάρος των νεκρών γλωσσών, καλλιεργεί την ελεύθερη κριτική έρευνα, τη γνώση του φυσικού κόσμου, κηρύχνει την ανεξιθρησκεία, διδάσκει την αξιοπρέπεια του κάθε ανθρώπου. Για τον Διαφωτισμό ο ορθός λόγος είναι ισχυρότερος από οποιαδήποτε παράδοση και οποιαδήποτε αυθεντία· το πείραμα νικά την παράδοση και εξασφαλίζει τη γνώση του φυσικού κόσμου*». Ελπίζω να μη μένουν πολλές αμφιβολίες· άλλωστε η διατύπωση στην τελευταία περίοδο του Δημαρά είναι απερίφραστη: «*ο ορθός λόγος είναι ισχυρότερος*», «*το πείραμα νικά την παράδοση*». Ας προσέξουμε τα ρήματα, πρόκειται περί **ισχύος** και **νίκης**! **Ισχύς και νίκη εν τω κόσμω τούτω δεν επιβάλλεται παρά μόνο μέσω της οικονομικής κυριαρχίας**. Η ανυποληψία προς την παράδοση αποτελεί ύβριν έναντι του μεγίστου ιστορικού διδάγματος ότι η δύναμη του κακού ταλανίζει την ύπαρξη εσαεί, και έτσι η αισιοδοξία του διαφωτισμού είναι άκρως επικίνδυνη, ιδίως σήμερα που το οικολογικό πρόβλημα είναι κοινή εμπειρία.

Πόσο ενδιαφέρον και τί σχέση μπορεί να έχει το κυνήγι του χρήματος και της επιτυχίας, με τη γνώση του παρελθόντος, με την ιστορική μνήμη, με τη μυθολογική θέαση του κόσμου, με τη θρησκευτική ενατένιση; φαινομενικώς καμμία. Και όμως υπάρχει. **Εξορίζοντας τη θρησκεία και θρησκειοποιώντας ο άνθρωπος τον εαυτό του, κουρασμένος από το απεχθές αυτοείδωλό του, προσπαθεί να λυτρωθή από το ψεύδος, και θεωρεί αλήθεια κάθε παραθρησκεία. Η διάλυση της συντεταγμένης θρησκείας, η απαξίωση του**

χριστιανισμού, βοήθησε να αναδυθούν όλοι οι δαίμονες της ανθρώπινης ψυχής:
φαιδρές αιρέσεις, επικίνδυνες παραθρησκείες, πνευματικοί καθοδηγητές, όμιλοι
αστρολόγων, απατεώνες μάντεις, ωροσκόποι, χαρτορίχτρες, χειρομάντεις, μέντιουμ,
παραψυχολόγοι, γκουρού και ψευδοπροφήτες. Την ίδια στιγμή, οι ημεδαποί φωτισμένοι εξακολουθούν να ειρωνεύονται το «δεισιδαίμον και θρησκόληπτον» μεσαιωνικό Βυζάντιο!

Η πιθανή ένσταση ότι όλη η παραπάνω
συμπτωματολογία δεν έχει άμεση σχέση με τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό είναι
ανυπόστατη, και κατά το ότι όλοι οι σημερινοί διαχειριστές της εξουσίας στον
δυτικό κόσμο είναι συντεταγμένοι στις αρχές της διαφωτιστικής αντίληψης της
εκλογίκευσης, ήγουν της οικονομικής δραστηριότητας. Είναι εντελώς απλό: πέρα από θεωρητικά σχήματα, φιλοσοφικούς στοχασμούς και ανθρωπιστικές ιδέες, για να επικρατήση οτιδήποτε σε τούτο τον κόσμο, είναι ζήτημα ισχύος, δύναμης, επιβολής, κυριαρχίας. Ο τρίτος πειρασμός, η άσκηση της εξουσίας, είναι η μεγαλύτερη κοσμική σαγήνη. **Ο διαφωτισμός**
κατακερμάτισε τον κόσμο για να τον ομογενοποιήση στην παγκοσμιότητα του
συμφέροντος. Ωστόσο, το παιχνίδι του εθνισμού, βασισμένο στην αρχή των εθνικοτήτων, δεν έπαψε να παίζεται εις βάρος των λαών. Η ιδέα του Κράτους βασισμένου στη φυλετική κυριαρχία, είναι παραλλαγή της κυριαρχίας της ύλης έναντι του πνεύματος. Αυτό το παιχνίδι της επιβολής, της διαχείρισης της εξουσίας, δεν έχει καταλαγιάσει. Και δεν φαίνεται να επέρχεται σωτηρία διαμέσου των θρησκειών, όσες εκ παραλλήλου πρεσβεύουν την έννοια της θρησκευτικής κυριαρχίας. Αν θέλουμε να είμαστε επιεικείς, οι Έλληνες διαφωτιστές δεν θα μπορούσαν να λατρεύουν τίποτε άλλο από το προγονικό παρελθόν παρά μόνο την ελληνική αρχαιότητα. Ο ελληνικός μεσαίωνας ήταν γι’ αυτούς κάτι το εξωφρενικό, όπως το παρουσίαζαν οι Ευρωπαίοι διαφωτιστές του δέκατου όγδοου αιώνα, ο Βολταίρος, ο Μοντεσκιέ, ιδίως ο Γίββων. Έτσι, μπροστά στη «βαρβαρότητα» του Βυζαντίου έβαζαν τη «λαμπρότητα» της αρχαιότητας, και μη μπορώντας να παρακάμψουν τον χριστιανισμό έφτιαχναν έναν **ευσεβιστικό ηθικισμό**. Τούτα τους προσεπόριζαν θέσεις, αξιώματα και
αναγνώριση.

Αν στους δύο προηγούμενους αιώνες η συζήτηση στην Ελλάδα περί διαφωτισμού και περί Βυζαντίου είχε χαρακτήρα ως επί το πλείστον ακαδημαϊκό και

πολιτισμικό, από δω κι εμπρός ολοένα και περισσότερο θα φαίνεται ότι δεν είναι απλώς ζήτημα αυτογνωσίας αλλά αυτοπροστασίας. Δηλαδή, **η διεκδίκηση της ετερότητας, το δικαίωμα να διατηρώ το πρόσωπό μου, ολοένα θα εξαλείφεται και θα ισοπεδώνεται μέσα στην ομαδοποίηση-παγκοσμιοποίηση, στο πνεύμα της αγέλης**, και τούτο πια δεν είναι μόνον πρόβλημα του τόπου μας.

Η νεοελληνική ετερότητα σηματοδοτήθηκε, στα ίδια χρόνια με τον διαφωτισμό, τέλη 18ου-αρχές 19ου αιώνα, από τη φιλοκαλική αναγέννηση, τους λεγόμενους κολλυβάδες. Τη θύραθεν, κατά κόσμο, σοφία τους, καθώς και την ορθόδοξη πίστη τους δεν την έχουμε ακόμα σπουδαιολογήσει. **Η φιλοκαλία δεν είναι φιλοπρωτία, η ορθοδοξία δεν είναι κενοδοξία**. Οι «κολλυβάδες» συκοφαντήθηκαν, περιφρονήθηκαν, οι διαφωτιστές είναι ακόμη και σήμερα η εξουσία.

(Αφιέρωμα στον Όσιο Αθανάσιο τον Μετεωρίτη, σελ 123-125, Ιεράς Μονής Μεγάλου Μετεώρου – Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Άγια Μετέωρα, 2007)

(Πηγή ηλ. κειμένου: diakonima.gr)